

Ks. prof. dr hab. Stanisław Nabywaniec
Uniwersytet Rzeszowski

Ocena dorobku naukowego w postępowaniu habilitacyjnym dr. Jacka Krochmala

1. Przygotowanie merytoryczne

1.1. Studia w zakresie historii

Doktor Jacek Krochmal odbył studia magisterskie z historii na Wydziale Nauk Humanistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w Lublinie, uzyskując tamże magisterium z historii 30 V 1989 r. na podstawie pracy magisterskiej: „Innowiercy w kaznodziejstwie Fabiana Birkowskiego”, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Wiesława Müllera i pozytywnie zrecenzowanej przez o. prof. dr. hab. Stanisława Celestyna Napiórkowskiego OFM. Na tymże samym Wydziale odbył studia doktoranckie z historii, które uwieńczył stopniem doktora nauk humanistycznych w zakresie historii, nadanym uchwałą Rady Wydziału Nauk Humanistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Lublin, 21 IX 1994 r. po pomyślnej publicznej obronie rozprawy doktorskiej: „Żydzi a chrześcijanie w Przemyślu w latach 1559-1772”, przygotowanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Wiesława Müllera. Rozprawa uzyskała dwie pozytywne recenzje: prof. dr. hab. Stanisława Litaka z KUL-u i prof. dr. hab. Ryszarda Szczygła z UMCS-u.

1.2. Studium języków obcych

W 2009 r. dr. J. Krochmal uzyskał w Państwowym Instytucie Języka Rosyjskiego im. A. Puszkina w Warszawie dyplom potwierdzający jego znajomość języka rosyjskiego na poziomie B2.

1.3. Doświadczenia badawcze i zawodowe

W przypadku dr. J. Krochmala zdobyte doświadczenie badawcze pokrywa się z jego pracą zawodową i osiągnięciami na jej polu. Bezpośrednio po ukończeniu studiów magisterskich został zatrudniony z dniem 1 IX 1989 r. w Archiwum Państwowym w Przemyślu, gdzie pracował do 31 XII 1999 r., dochodząc w okresie 10 lat pracy w tym Archiwum do stanowiska kierownika oddziału opracowania zasobu archiwalnego. Z dniem 1 I 2000 r. został zatrudniony w Zakładzie Naukowym Archiwistyki w Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie na stanowisku kierownika Zakładu Naukowego Archiwistyki, pozostając na nim do 30 VI 2008 r. Od 1 VII 2008 r. do chwili obecnej pracuje w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie na stanowisku zastępcy dyrektora do spraw naukowych, wydawniczych i edukacyjnych.

Pełniąc funkcje kierownicze w APP i w Zakładzie Naukowym Archiwistyki NDAP oraz zastępcy dyrektora naukowego, wydawniczego i edukacyjnego dr. J. Krochmal zdobył blisko 30-

letnie doświadczenie kierowania zespołami naukowymi i zasobami ludzkimi oraz w działalności organizacyjnej.

1.4. Dydaktyka

Habilitant nie posiada bezpośredniego doświadczenia dydaktycznego, gdyż uwarunkowane jest to jego pracą, która nie ma charakteru edukacyjnego, jednakże zajmuje się kwestiami kształcenio-
wymi, będąc od 2008 r. zastępcą dyrektora AGAD-u, między innymi do spraw oświatowych. Za-
tem kwestie dydaktyczne są także obecne w jego pracy naukowej i zawodowej.

2. Publikacja stanowiąca podstawę ubiegania się o stopień doktora habilitowanego

Jako publikacje będącą podstawą w postępowaniu do uzyskania stopnia doktora habilitowa-
nego dr J. Krochmal przedstawił książkę *Peryferyjna eparchia. Prawosławna diecezja przemyska do roku 1596*, Warszawa w 2024, ss. 1312, w tym ilustracje. Książka została wydana w
punktowanym Wydawnictwie Archiwum Główne Akt Dawnych i uzyskała pozytywne recenzje
wydawnicze, których autorami byli dr hab. Andrzej Janeczek, prof. Instytutu Archeologii i Et-
nologii PAN w Warszawie i prof. dr hab. Adrian Jusupowicz z Instytut Historii im. Tadeusza
Manteuffla PAN w Warszawie.

Publikacja poświęcona jest dziejom prawosławnej diecezji przemyskiej od chwili jej powstania
do 1596 r., kiedy to przyjęto akt unii z Kościołem rzymskokatolickim. Z powodu braku nie
tylko dokładnej daty powstania eparchii przemyskiej ale także bardziej precyzyjnej czaso-prze-
strzeni jej zaistnienia, Autor podaje i krytycznie omawia przypuszczalne jej początki. Datą koń-
cową jest unia brzeska zawarta w 1596 r. Omawia również zagadnienie jej granic i terytorium,
wskazując na ich stabilność w okresie władztwa ruskiego i procesu rozprzestrzeniania się, po-
wolnego lecz sukcesywnego, w kierunku zachodnim i południowo-zachodnim, po włączeniu
Rusi Halickiej do Królestwa Polskiego. Proces ten Habilitant łączy z ruchami migracyjnymi,
których konsekwencją było zagęszczanie sieci parochii i rozwój budownictwa cerkiewnego.
Autor podkreśla, że po włączeniu Rusi Halickiej i Włodzimierskiej do Królestwa Polskiego
zmienił się status Cerkwi prawosławnej, która z wyznania większościowego stała się wyzna-
niem mniejszościowym.

Książka dr. Krochmala przedstawia dzieje prawosławnej eparchii przemyskiej do końca XVI
w. Autor ukazuje w niej kluczowe procesy zachodzące na płaszczyźnie etnicznej, religijnej i
społecznej i koncentruje się na weryfikacji przekazów źródłowych, prostując utrwalone w hi-
storiografii stereotypy, błędy, legendy a nawet przekłamania. Opisuje wydarzenia i zjawiska,
które z późniejszej perspektywy okazały się przełomowe dla eparchii, takie jak: relikty unii
florenckiej, zjednoczeniowe tendencje w katolicyzmie rzymskim oraz przygotowania do unii

brzeskiej. Szczegółowo omówił on postawę prawosławnego biskupa przemyskiego Michała Kopysteńskiego, który odmówił przystąpienia do unii, wybierając udział w synodzie prawosławnym i pozostając do końca swych dni przy Cerkwi prawosławnej.

Jednym z głównych celów pracy jakie postawił sobie dr. J. Krochmal było odtworzenie struktur terytorialnych diecezji poprzez zebranie informacji o cerkwiach i monasterach funkcjonujących do końca XVI w. Wyniki tych badań zawarł w obszernym aneksie.

Tytułowe określenie „peryferyjna eparchia” – brzmi nieco poetycko – a odnosi się do położenia Przemyśla na zachodnim krańcu metropolii kijowskiej, graniczącego z katolicką Polską. Pograniczny charakter sytuował ją na styku kulturowym i religijnym – prawosławne struktury cerkiewne stopniowo przekraczały zachodnie granice rzymskokatolickiej diecezji przemyskiej i wkraczały na tereny łacińskiej diecezji krakowskiej. To wystawiało eparchię na napięcia wynikające z procesów kolonizacyjnych, migracji oraz okcydentalizacji Rusi i Cerkwi prawosławnej i stanowiło niekiedy zarzewie sporów wyznaniowych i etniczno-narodowościowych.

Recenzowana monografia składa się z dwóch części i sześciu rozdziałów. W pierwszej części Habilitant opisuje rozwój eparchii od przełomu wczesnego i średniego średniowiecza polskiego do XVI w., jej terytorium, wiernych wyznania prawosławnego w jej granicach i relacje z katolikami obrządku łacińskiego, mieszkających na tym samym obszarze, co i wierni prawosławnej eparchii. Druga część omawia kryzys prawosławia w państwie polsko-litewskim i w samej eparchii przemyskiej raz reformy i działalność jej trzech eparchów okresu przedunijnego. Ukazany został tutaj również rodzący się proces prowadzący do unii brzeskiej.

Ostatni rozdział monografii stanowi analizę unii zawartej w Rzymie i proklamowanej oraz przyjętej w Brześci. Ukazuje przygotowania do tych wydarzeń, w kontekście doświadczeń florenckich, oraz wskazuje rolę czołowych, lokalnych zwolenników zjednoczenia, takich jak ks. Stanisław Orzechowski.

Integralną część pracy stanowi obszerny aneks zawierający krótkie notki informacyjne o 1074 cerkwiach i monasterach istniejących na terenie eparchii przemyskiej w XVI w. Dopelnieniem dwuczęściowego korpusu monografii są ilustracje przedstawiające dokumenty i zabytki cerkiewne, bibliografia z opisami źródeł rękopiśmiennych oraz indeksy. Podstawowy zasób źródeł obejmuje archiwalia przechowywane w Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu, a także materiały z archiwów krajowych i ukraińskich, w tym dokumenty pergaminowe, akta sądowe i korespondencję kluczowych postaci. Szczególnie cenne okazały się odkryte źródła dotyczące genezy unii brzeskiej, w tym list metropolity Rahozy do Jana Zamoyskiego z 1594 r.

Książka habilitacyjna nie tylko wypełnia istotną lukę w badaniach nad prawosławną eparchią przemyską, lecz także porządkuje w sposób merytoryczny i zgodnie z zasadami współczesnego

warsztatu historyka, wiedzę o jej strukturach, sieci parafialnej i duchowieństwie. Autor ustalił liczbę i określił rozmieszczenie parafii, identyfikuje kilkaset nieznanych dotąd cerkwi. Było to możliwe dzięki szerokiej kwerendzie archiwalnej, źródłowej i historiograficznej. Jej efektem jest potwierdzenie w okresie badawczym istnienie aż 1074 świątyń, czyli ponad dwukrotnie więcej niż podawała dotychczasowa historiografia. Jednocześnie ukazuje dzieje diecezji i w kontekście przemian na pograniczu polsko-ruskim od średniowiecza do końca XVI w. Autor odtworzył biografie i prześledził działalność ostatnich przed zawarciem unii władcyków przemyskich, zwłaszcza Antoniego Radyłowskiego i Michała Kopysteńskiego. W przypadku tego ostatniego dotychczasowe oceny były postrzegane przez pryzmat jego postawy wobec unii brzeskiej. Dzięki kwerendzie archiwalnej Autor odkrył nieznany list metropolity M. Rahozy.

3. Obszary badawcze i zainteresowania naukowe

Badania naukowe dr. J. Krochmala koncentrują się wokół pięciu obszarów: dzieje Kościoła (zwłaszcza Kościołów orientalnych w Rzeczypospolitej), mniejszości etnicznych na Rusi Czerwonej i w Galicji, historii miasta Przemyśla i regionu przemyskiego, archiwistyki oraz wspólnego dziedzictwa Rzeczypospolitej do 1772 r.

1. Dzieje Kościoła unickiego i prawosławnego, zwłaszcza w diecezji przemyskiej XVII wieku. Najważniejsze ustalenia Habilitanta w tym zakresie to m.in.: rekonstrukcja struktur Kościoła unickiego w okresie braku biskupa (do 1609 r.); wykazanie możliwości rozróżnienia parafii unickich i prawosławnych na podstawie nominacji i nadania popostw; zestawienie duchowieństwa unickiego za lata 1598-1670; badania nad rolą bazylianów w umacnianiu unii kościelnej; biografie biskupów prawosławnych i unickich; studia nad relacjami katolicko-prawosławnymi w XIV-XVIII w.; współredagowanie i opracowanie licznych publikacje rocznikowych dotyczących unii brzeskiej, chrztu Polski, reformacji protestanckiej i dziejów Kościoła rzymskokatolickiego; przygotowanie katalogu wystawy poświęconej dziejom Kościoła.

2. Mniejszości etniczne – badania te obejmują dzieje Żydów, Ormian i Rusinów w Przemyślu i regionie. Najważniejsze zaś osiągnięcia na tym odcinku zainteresowań badawczych to: monografia *Krzyż i menora o stosunkach chrześcijańsko-żydowskich 1559-1772*, poszerzająca spojrzenie wzajemne relacje międzyreligijne; liczne publikacje o gospodarce, osadnictwie, życiu religijnym oraz infrastrukturze żydowskiej; projekt opracowania *oral history*, dotyczący losów Żydów przemyskich w czasie II wojny światowej (edycje w 2001 i 2002 r.); badania nad integracją Ormian przemyskich oraz nad relacjami polsko-ruskimi i polsko-unickimi.

3. Dzieje Przemyśla i regionu. W tym zakresie wiodącym osiągnięciem jest opracowanie zasobu Archiwum Miasta Przemyśla (1402-1944). Dokonanie to zaowocowało wydaniem

przewodnika i inwentarza analitycznego zespołu archiwalnego; licznymi edycjami źródłowymi m.in. testamentów, przywilejów lokacyjnych itp.; pracami z zakresu sfragistyki i heraldyki miejskiej miasta Przemyśla; liczne źródłowe opracowania historii miasta i jego mieszkańców.

4. Archiwistyka – w dorobku Autora dotyczącego tego działu zainteresowań badawczych i zawodowych znajdują się publikacje dotyczące: historii archiwów polskich – w tym Archiwum Głównego Akt Dawnych; metodyki opracowania zasobu archiwalnego oraz uproszczonych metod porządkowania akt; kształcenia archiwistów i zarządzania dokumentacją; współtworzenie *Poradnika dla archiwisty instytucji polskiej na obczyźnie*.

5. Wspólne dziedzictwo Rzeczypospolitej epoki nowożytnej. W związku z tymi zainteresowaniami naukowymi Habilitant prowadził badania poloników w archiwach ukraińskich we Lwowie i w Kijowie i na bazie pozyskanych tam źródeł przygotował: szczegółowe wykazy materiałów o polskiej proveniencji; raporty i publikacje prezentujące ich zawartość; zainicjowanie w 2008 r. programu kopiowania poloników dla AGAD; współorganizowanie, w związku z 450-leciem Unii Lubelskiej licznych wydarzeń naukowych oraz opracowanie publikacje dotyczących tego wydarzenia, w tym obszernego artykułu o unii jako akcie założycielskim Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

4. Obszary i efekty działalności naukowej historyka i archiwisty

Doktor J. Krochmal posiada wieloletnie, znaczące doświadczenie w działalności naukowej, organizacyjnej i wydawniczej realizowanej w różnych instytucjach naukowych i archiwalnych. W latach 2001-2008 pracował jako kierownik Zakładu Naukowego Archiwistyki w Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. W tym czasie koordynował ogólnopolską działalność naukową sieci archiwów, nadzorował prace komisji i zespołów naukowych, przygotowywał oraz wdrażał wskazówki metodyczne, a także opiniował publikacje, wpływając na rozwój wydawnictw archiwalnych. Od 2008 r. pełni funkcję zastępcy dyrektora Archiwum Głównego Akt Dawnych, gdzie odpowiada za działalność naukową i wydawniczą instytucji, współorganizuje konferencje i wystawy oraz nadzoruje pracowników naukowych. Przyczynił się do znaczącego podniesienia poziomu wydawnictw AGAD, co zaowocowało umieszczeniem go na liście wydawnictw publikujących recenzowane monografie naukowe. Od 2008 r. jest także redaktorem naukowym rocznika *Miscellanea Historico-Archivistica*, wznawiając jego regularne wydawanie i wprowadzając je listę czasopism punktowanych oraz do bazy Index Copernicus. Doświadczenie redaktora zdobywał już we wcześniejszym okresie (1996-1999), kiedy to jako redaktor naczelny w Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Przemyślu, kierował redagowaniem *Rocznika*

Przemyskiego oraz serii „Biblioteka Przemyska”. Pełnił także funkcje kierownicze w strukturach wspomnianego Towarzystwa.

Dorobek naukowy dr J. Krochmala po uzyskaniu stopnia doktora obejmuje łącznie: 204 publikacje, w tym 9 książek autorskich, 3 katalogi wystaw archiwalnych, 10 opracowań zbiorowych pod jego redakcją, 6 współredakcji, 21 tomów czasopism, 77 artykułów autorskich, 4 artykuły współautorskie, 16 artykułów recenzyjnych i recenzji drukowanych oraz 21 recenzji wydawniczych, 42 sprawozdania i komunikaty, 1 komunikat współautorski. Odnosił 309 cytowań odnoszących się do 78 publikacji, w tym 8 recenzji w czasopismach polskich, czeskich i słowackich. Wygłosił co najmniej 42 referaty i wykłady podczas wystąpień na konferencjach i sympozjach krajowych i międzynarodowych – 6 z nich zostało wygłoszonych w Niemczech, na Ukrainie i w Rosji. Zorganizował 21 konferencji i sympozjów naukowych, krajowych i międzynarodowych.

Dorobek naukowy dr J. Krochmala cechuje się dużą różnorodnością – obejmuje książki, artykuły, opracowania zbiorowe, katalogi wystaw oraz liczne recenzje i sprawozdania. Jego publikacje łączą prace autorskie i współautorskie, pokazując szerokie spektrum zainteresowań badawczych. Recenzje są skrupulatne i dbające o jakość naukową, niekiedy wydają się być nie tylko wymagające, ale też nieco zbyt stanowcze w tonie.

5. Popularyzowanie historii, dziejów archiwów i ich zasobów

Habilitant jest popularyzatorem. Spod jego pióra wyszła doceniona przez historyków polskich i zagranicznych książka *Skarby w archiwach zakłete. Dzieje Polski w dokumencie archiwalnym*, cz. 1, *Dawna Polska (do 1795)*, Warszawa 2021. Książka wydana w języku polskim ukazała się także w wersji angielskiej. Zawiera kilkuset skanów dokumentów archiwalnych. Był współorganizatorem i kuratorem wielu wystaw archiwalnych, m.in.: „Siedem wieków przemyskiego herbu” (Przemyśl 1998); „Dzieje Polski w dokumencie archiwalnym” (Ukraina 2004-2005); „Wojna polsko-rosyjska 1830-1831 w dokumencie archiwalnym” (wystawa wirtualna 2010); „Od Archiwum Ogólnego Krajowego do Archiwum Głównego Akt Dawnych (1808-2011)” (Warszawa 2011); „Skarby archiwalne 1155-1939/Archival Treasures (1155-1939)”; „Święci, błogosławieni i wybitni ludzie Kościoła” (Warszawa 2016). Współtworzył też dr J. Krochmal kalendarze historyczne AGAD (2019-2022), eksponując daty z ważnymi wydarzeniami w historii Polski oraz dobranymi ilustracjami dokumentów archiwalnych. Jestem autorem rozdziału *Żydzi*, w: *Przemyśl. Przewodnik turystyczny*, red. J. Markin, Bydgoszcz 1998, s. 185-195. Był wykładowcą i kierownikiem kursów kancelaryjno-archiwalnych w Centralnym Ośrodku Kursów Kancelaryjno-Archiwalnych SAP w latach 1996-1999.

6. Nagrody i wyróżnienia

Nagrody i wyróżnienia przyznane dr. J. Krochmalowi za osiągnięcia naukowe i popularyzatorskie są liczne i obejmują: Nagrodę Rektora KUL za pracę magisterską „Innowiercy w kaznodziejstwie Fabiana Birkowskiego” (1989); I Nagroda im. prof. S. Herbsty w konkursie Polskiego Towarzystwa Historycznego na najlepszą pracę magisterską z historii (1990); Nagroda im. Marcelego Handelsmana nadana przez Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyśle za rozprawę doktorską „Żydzi a chrześcijanie w Przemyśle w latach 1559-1772” (1998); wyróżnienie za książkę *Krzyż i menora. Żydzi i chrześcijanie w Przemyśle w latach 1559-1772*, uzyskaną w konkursie Polskiego Towarzystwa Historycznego i Rady Krajowej Regionalnych Towarzystw Kultury (1999); dyplom Prezydenta Miasta Przemyśla (otrzymany wraz z żoną Anną Krochmal) za pracę naukową i popularyzatorską w zakresie historii Przemyśla i regionu (2003); Brązowy Krzyż Zasługi nadany Postanowieniem Prezydenta RP (2004).

7. Uwagi krytyczne

Użyty w tytule książki termin „peryferyjna eparchia” wydaje się nieco marginalizować znaczenie i kondycję eparchii przemyskiej, gdy tymczasem należała ona do jednych z najlepiej, jeśli nie najlepiej, zorganizowanych jednostek diecezjalnych Cerkwi prawosławnej a następnie unickiej. Niemniej należy przyznać, że wyjaśnienie Autora uzasadnia użycie w tytule rozprawy takiego właśnie określenia. Podtytuł książki dr. J. Krochmala brzmi: *Prawosławna diecezja przemyska do roku 1596*. Rodzi się tu zatem pytanie, dlaczego autor przyjął jako datę końcową swej rozprawy 1596 r. a nie rok 1610 – wówczas to zmarł biskup M. Kopysteński i eparchia otrzymała unickiego władcykę w osobie Atanazego Krupeckiego, a tym bardziej 1693 r., kiedy to przestała faktycznie i formalnie istnieć prawosławna eparchia przemyska. Unia brzeska zawarta w 1596 r. jakkolwiek stanowi ważną cezurę czasową w dziejach Kościołów orientalnych o tradycji bizantyjskiej w Rzeczypospolitej, to jednak w przypadku eparchii przemyskiej nie stanowi wyraźnej i czytelnej granicy czasowej ani formalnej ani faktycznej. Na skutek tego główną publikacją zwartą poświęconą eparchii przemyskiej w okresie dwuwładzy unickiej i prawosławnej nadal pozostaje książka M. Bendzy, *Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596-1681. Studium historyczno-kanoniczne*, Warszawa 1982. Doktor J. Krochmal bardzo krytycznie ocenia jej merytoryczną zawartość, o czym świadczy przytoczona ocena tejże publikacji przez H. Gralę: „Wartość naukową pracy Bendzy uznać należy za mniej niż skromną. Nie tylko, że nie wnosi ona nic nowego do badań nad dziejami Kościoła prawosławnego, ale z racji licznych uproszczeń, błędów oraz nierzetelnej rekonstrukcji faktów stanowi wyraźny regres”. H. Grala, *W sprawie dziejów biskupstwa przemyskiego obrządku wschodniego (w związku z*

książką Mariana Bendzy, *Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596-1681. Studium historyczno-kanoniczne*, Warszawa 1982), „Przegląd Historyczny”, T. 76:1985, s. 150. Należy więc tylko wyrazić nadzieję, że sugerowane przez Habilitanta kontynuowanie i pogłębienie badań nad prawosławną eparchią przemyską obejmie także lata 1596-1693 i nie pozostanie tylko w sferze *pium desiderium*.

Wprowadzenie przez dr. J. Krochmała stereotypu „Polak-katolik – Rusin-prawosławny” do epoki objętej tematem rozprawy, która jakoby „wykształciła dychotomiczny podział etniczno-wyznaniowy, w dużym uproszczeniu przebiegający na linii Polak-katolik i Rusin-prawosławny” (por. s. 943-944) wydaje się być stwierdzeniem ahistorycznym. To dopiero w Rzeczypospolitej Obojga Narodów przynależność etniczna zaczyna coraz wyraźniej łączyć się z wyznaniem: polskość z katolicyzmem łacińskim, rusińskość z prawosławiem (po 1596 r. także z unią). Stereotyp ten kształtował się stopniowo dopiero na przestrzeni od końca wieku XVI do XIX w. W XVIII w. nastąpiło wzmocnienie tego schematu myślowego, ale nie był to jeszcze pełny stereotyp.

Reasumując, określenie „peryferyjna eparchia” w tytule książki dr. J. Krochmała może sugerować marginalizację, choć autor stara się je uzasadnić pozytywnie. Podtytuł „do roku 1596” jest dyskusyjny – unia brzeska stanowi ważną cezurę w dziejach Kościoła unickiego, lecz nie wyznacza jednoznacznej granicy działalności prawosławnej eparchii przemyskiej, funkcjonującej w okresie dwuwładzy duchowej – prawosławnej i unickiej – aż do 1693 r.

8. Ocena merytoryczna

Po zdobyciu Przemyśla przez księcia Włodzimierza w 981 r. spowodowało w regionie rozwój ruskich struktury polityczno-wojskowych oraz cerkiewnych w głównych ośrodkach nowej władzy. Na przełomie XII i XIII w. powstała diecezja przemyska, należąca do metropolii kijowskiej (okresowo halickiej). Diecezja obejmowała dorzecza Sanu i innych dopływów Wisły na północy oraz dorzecze Dniestru na południu. Gdy tereny te zostały włączone do Królestwa Polskiego wprowadzono polskie prawo i administrację. Region był pograniczny pod wieloma względami i stanowił styk cywilizacji łacińskiej z bizantyjską.

Dotąd badaniem dziejów prawosławnej diecezji przemyskiej zajmowali się zarówno archeolodzy, jak i historycy sztuki oraz historycy ukraińscy w czasach Związku Sowieckiego, m.in. Jarosław Isajewicz. Duże nadzieje wiązano z publikacją ks. Mariana Bendzy, która mimo szerokiego zakresu tematycznego zawierała błędy faktograficzne i nieprawdziwe tezy, co wzbudziło krytykę, ale także zwiększyło zainteresowanie dziejami diecezji. Wzrost badań nastąpił szczególnie w związku z przygotowaniem do obchodów milenium chrztu Rusi w 1988 r., co zaowocowało licznymi publikacjami dotyczącymi m.in.: początków diecezji, sieci parafialnej, działalności

bractw cerkiewnych, duchowieństwa, klasztorów bazylikańskich, kultu maryjnego oraz władcyków. W literaturze poruszano też kwestie falsyfikatów dokumentów przypisywanych autorstwu księcia Lwa Daniłowicza, które to fałszerstwa wpłynęły na historię diecezji i powstanie teorii o diecezji samborskiej. Mimo szerokiego zakresu badań, w historiografii wciąż istnieją luki, zwłaszcza dotyczące biogramów władcyków – wprawdzie to biogramy autorstwa Ignacego Stebelskiego, a zwłaszcza Antoniego Dobriańskiego rozpoczęły badania dotyczące całej diecezji przemyskiej, jednak nie były to pełne życiorysy – , dokładnej struktury sieci parafialnej, liczby i rozmieszczenia parafii oraz charakterystyki duchowieństwa prawosławnego. Brak było też innych badań, które pozwoliłyby na całościowe ujęcie historii diecezji przemyskiej.

Książka dr. Jacka Krochmala przedstawiająca dzieje prawosławnej diecezji przemyskiej od jej początków do unii brzeskiej w 1596 r. jest nie tylko obszernym i bogatym w szczegóły dziełem osadzonym mocno na materiale źródłowym, głównie archiwalnym, ale stanowi cenną wartość merytoryczną, faktograficzną i poznawczą. Jest pierwszym w historiografii polskiej dziełem monograficznym poświęconym prawosławnej eparchii przemyskiej. Dotychczasową wiedzę na jej temat można było czerpać z dzieł dzisiaj już przestarzałych i takich, w których dzieje tej eparchii były albo częścią ogólnych opracowań albo też były to artykuły przedstawiające wybrane okresy lub aspekty z jej dziejów. Autor skupił się na historii eparchii, jej problemach, procesach przemian oraz kontrowersjach historiograficznych, takich samodzielne istnienie diecezji samborskiej. Zakres chronologiczny obejmuje okres niemal od przyjęcia chrześcijaństwa na Rusi, poprzez kształtowanie struktur cerkiewnych, aż do unii brzeskiej. Habilitant przedstawił dokładnie terytorium eparchii przemyskiej, które obejmowało głównie ziemie sanocką, przemyską i częściowo lwowską, a po włączeniu Rusi Halickiej do Królestwa Polskiego rozprzestrzeniło się także na zachód, w kierunku Małopolski, tworząc eksklawy osadnicze np. w Szlachtowa i Lubowla. Nieprecyzyjne dotąd wytyczanie granic eparchii przemyskiej sprawiło, że jej powierzchnia jest szacowana bardzo różnie – rozbieżności między najwyższą a najniższą oceną wynoszą aż 2678 km². Jako przykład można podać ustalenia trzech badaczy, którzy podjęli próbę określenia obszaru eparchii około 1772 r. Ludomir Bieńkowski oszacował ją na 24,9 tys. km², Witold Kołbuk na 23,6 tys. km², natomiast Bogumił Szady – najbardziej zachowawczo – na 22 222 km². Rozbieżności te wynikają przede wszystkim z niejednorodnych interpretacji przebiegu jej historycznych granic – dr. J. Krochmal dokonał tu doprecyzowania zarówno granic jak i powierzchni eparchii, która funkcjonowała na styku między prawosławną Rusią halicko-włodzimierską a katolicką Polską, co z kolei wpływało zarówno na ograniczenia, jak i możliwości rozwoju. Procesy migracyjne, kolonizacja wołoska oraz zmiany polityczne i demograficzne ukształtowały mozaikę etniczno-wyznaniową diecezji, w której dominowały dwie społeczności chrześcijańskie – prawosławna i katolicka, z dominującą pozycją tej drugiej po 1340 r. Autor zaprezentował działalność władcyków

przemyskich, dokonując m.in. rehabilitacji oceny Michała Kopysteńskiego, który choć nie przyjął unii brzeskiej, okazał się skutecznym administratorem, przeprowadzającym reformy, rozwijającym szkolnictwo i bractwa cerkiewne. Badania dr. J. Krochmala przyczyniły się również do wyjaśnienia rozbieżności w historiografii, systematyzacji dziejów eparchii przemyskiej oraz do odnalezienia informacji o licznych, dotąd nieznanach cerkwiach. Jego wnioski stanowią mocno zaawansowany stopień nowych badań, odkrywający drogę do prowadzenia dalszych badań i analiz, w tym prozopograficznych duchowieństwa, kartograficznego przedstawienia struktury parafialnej diecezji, a także do pogłębionych badań nad genezą unii brzeskiej oraz okresu sporów prawosławno-unickich w eparchii, trwających aż do przyjęcia przez nią unii w 1693 r.

W literaturze naukowej ukazało się wiele edycji źródłowych i opracowań, które bezpośrednio bądź pośrednio odnoszą się do dziejów prawosławnej diecezji przemyskiej, obejmując wzmianki o jej biskupach, kryłoszanach, duchowieństwie parafialnym, sieci cerkiewnej oraz o relacjach między społecznością prawosławną a Kościołem rzymskokatolickim. Inicjuje je kronika Jana Długosza, wykorzystująca obecnie zaginiony ruski latopis przemyski. Istotne znaczenie mają zwłaszcza edycje dokumentów oraz pomoce archiwalne publikujące materiały bądź rejestry pochodzące z archiwum metropolitów kijowskich, z zasobów archiwów watykańskich, a także z innych ośrodków, w tym z Moskwy, Nowego Sambora czy Warszawy. Ważny materiał do badań nad dziejami diecezji stanowią również wydania korespondencji, dokumentów narracyjnych, wspomnień oraz panegiryków, w których odnaleźć można liczne informacje dotyczące aktywności m.in. ks. Stanisława Orzechowskiego, Katarzyny Wapowskiej, kanclerza Jana Zamoyskiego, jak również opisy przebiegu synodu brzeskiego z 1596 r. w jego wymiarze prawosławnym i unijnym. Źródła te zostały skrzętnie wykorzystane przez dr. J. Krochmala.

Niezaprzeczalnym osiągnięciem Habilitanta było dotarcie do rozproszonych, często mało znanych rękopiśmiennych źródeł dotyczących eparchii przemyskiej. Podstawowy ich trzon stanowią materiały przechowywane w Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu, obejmujące dokumenty i księgi sięgające czasów sprzed unii brzeskiej. Zawarte tam pergaminy, rękopisy i liczne ekstrakty z dawnych kancelarii pozwoliły mu odtworzyć funkcjonowanie parafii nawet z XVI w. Dopełnieniem tego zasobu są materiały z archiwów miejskich Przemyśla, Leżajska i Sambora oraz dawnej biblioteki kapituły przemyskiej, dziś przechowywanej częściowo w Warszawie. Bardzo bogaty materiał źródłowy Habilitant odnalazł także w Archiwum Głównym Akt Dawnych, zwłaszcza w Metryce Koronnej i Litewskiej, obejmującej królewskie dokumenty dotyczące władyków i uposażeń popostw. Odkrytym tam, wyjątkowo cennym źródłem jest nieznanym dotąd list metropolity Michała Rahozy do kanclerza Jana Zamoyskiego z

1594 r., który zmienia dotychczasowe spojrzenie na początki unii brzeskiej. Istotną część kwerendy stanowiły również archiwa ukraińskie. We Lwowie Habilitant korzystał z rękopisów dawnego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, przechowywanych dziś w Bibliotece Stefanyka, a także z bogatych zasobów Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy. To właśnie tam znajdują się dokumenty pergaminowe, liczne wpisy w księgach grodzkich i ziemskich przemyskich oraz sanockich, a także akta stauropigialne i materiały wytworzone przez mnichów prawosławnych, w tym kronika klasztoru w Ławrowie – jedno z kluczowych źródeł do dziejów prawosławia w regionie. Źródła dotyczące zachodniej części eparchii Habilitant odnalazł głównie w krakowskich archiwach państwowych i kościelnych, a także w zbiorach Ossolineum we Wrocławiu i w Bibliotece Kórnickiej. Całość uzupełniają rękopisy związane z unią brzeską oraz dokumenty dotyczące relacji katolicko-prawosławnych przechowywane także w kościelnych archiwach przemyskich – w Archiwum Archidiecezji Przemyskiej obrządku łacińskiego oraz w Archiwum Kapituły Przemyskiej. Przechowywane tam dokumenty dotyczą relacji katolicko-prawosławnych oraz funkcjonowania parafii na styku obu obrządków.

9. Ocena końcowa

Publikację dr. Jacka Krochmala oceniam jako pracę w pełni samodzielną, dojrzałą naukowo oraz stanowiącą istotny postęp w badaniach nad dziejami prawosławnej eparchii przemyskiej. Rozprawa ta w sposób całkowity i jednoznaczny spełnia wymogi stawiane pracom habilitacyjnym. Równocześnie wysoko oceniam cały dorobek naukowy i badawczy oraz aktywność popularyzatorską dr. J. Krochmala, które świadczą o jego systematycznej pracy badawczej i znaczącym wkładzie w rozwój dyscypliny historycznej. Mając na uwadze powyższe, z pełnym przekonaniem rekomenduję przedłożony dorobek, jako solidną podstawę do ubiegania się dr. Jacka Krochmala o stopień doktora habilitowanego w zakresie historii. Wnoszę o dalsze procedowanie w postępowaniu habilitacyjnym, zmierzające do nadania dr. Jackowi Krochmalowi stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie historii.

Rzeszów, dnia 13 grudnia 2025 r.

Ks. Stanisław Nabywaniec

